

VJERSKA I KULTURNA PORUKA IZAJINE KNJIGE

Mato Zovkić, Sarajevo

U svom dosadašnjem bibličarskom radu čitao sam pokoju židovsku knjigu ili članak o spisima Biblije te puno puta razgovarao sa Židovima vjernicima u Rimu, New Yorku, Jeruzalemu, Cauxu (Švicarska), Sarajevu i Zagrebu. Ovo je prvi put da pred židovskim slušateljima glasno razmišljam nad jednom svetom knjigom koju židovski i kršćanski vjernici smatraju od Boga nadahnutom i zato svetom. Pozdravljam sve prisutne i zahvaljujem organizatorima za ovu jedinstvenu mogućnost.¹

Sve su knjige Biblije pisane u određenim povijesnim okolnostima, jezikom prvih povijesnih čitatelja i u njihovu kulturnom ozračju. Ako ih danas želimo vjernički razmatrati, moramo uvažavati povijesne okolnosti vremena u kojem su nastale. Zato u ovom izlaganju odabranih tekstova Izajine knjige vodimo računa o povijesnim prilikama Izraelaca od oko godine 740. do oko 510. pr. Kr. Današnji židovski i kršćanski egzegeti vide u Iz 1-39 propovijedi povijesnog Izaije iz vremena ugroženosti izraelskog naroda od strane Asiraca oko godine 735. do 701. U poglavljima 40-55 vide bibličari propovijedi proroka iz babilonskog sužanjstva (oko 550.-540.) koji se osjećao od Boga pozvanim da tješi obeshrabrene sunarodnjake i najavljuje novi izlazak iz ropstva. U poglavljima 56-66 gledamo zbirku propovijedi jednoga ili više proroka iz vremena obnove nakon povratka iz babilonskog sužanjstva (oko 530.-510.). Konzervativni židovski egzeget J. H. Hertz u svojoj knjizi o Pentateuhu i Haftori iz godine 1956. kaže da pitanje auktorstva pojedinih odsjeka *Iz* ne potkopava dogmu ni bilo koje religijsko načelo judaizma pa ni vjerničko shvaćanje proroštva.² Najstariji sačuvani rukopis *Iz* na hebrejskome, pronađen u Kumranu, sadrži cjelovit hebrejski tekst, što znači da je već u II. stoljeću pr. Kr. sva građa prepisivana i čitana u sinagogalnom bogoslužju kao knjiga jeruzalemskog Izaije. Čini se da je konačni redaktor želio iz propovijedi Izaije i njegovih kasnijih učenika izvući teološko vrednovanje Jeruzalema i hrama pokazujući da nacionalne nesreće mogu voditi iskrenom obraćenju i uviđanju da je Bog Izraela ujedno Bog svih naroda.³

JERUZALEMSKI IZAIJA, GLASNIK 'SVECA IZRAELOVA'
KOJI TRAŽI PRAVDU I MIR (OKO 740.-700.)

O Izaiji znademo na temelju same knjige da je bio sin Amosov, da je prorokovao u Jeruzalemu i Judeji u vrijeme kraljeva Uzije, Jotama,

¹ Priredeno kao predavanje u Židovskoj općini u Zagrebu 6. travnja 1995.

² Podatak donosi *Encyclopedia Judaica* IX, 46.

³ Usp. članak C. Stuhlmueller, *Deutero-Isaiah and Trito-Isaiah*, NJBC, str. 320.

Ahaza i Ezekije (1,1) da je svoju suprugu smatrao proročicom (8,3) da je dvojici sinova dao simbolska imena: Šear Jašub (=ostatak će se vratiti - 7,3) i Maher Šalal Haš Baz (= brz grabež, hitar plijen - 8,1-4). Poziv na proročko djelovanje dobio je "one godine kad umrije kralj Uzija" (6,1) što je bilo 740. pr. Kr. U poglavlju 6 ispričao je doživljaj poziva koji se zbilo u hramu. Intimni doživljaj poziva proroci su morali iznositi onda kad su im slušatelji osporavali dobronamjernost i nadahnutost ili kad se njihovo poimanje ključnih vjerskih i nacionalnih vrijednosti razlikovalo od želja kraljevskih činovnika, svećenika i vjernika. Proroci čiji doživljaj poziva je zabilježen pokazuju da je to promijenilo njihov religiozni i socijalni život (Izl 3,1-4,17 [=Mojsije], 1 Sam 3,1-21 [=Samuel], 1 Kr 19,19-21 [=Elizej], Am 7,9-17; Jr 1,4-19; Ez 1-3; Zah 1.

Izaija je prilikom ulaska u hram, vjerojatno za vrijeme prikazivanja miomirisne žrtve koja se jedina odvijala u hramu, čuo pjesmu anđela:

"Svet! Svet! Svet Bog⁴ nad Vojskama!

Puna su nebesa i zemlja slave njegovne" (6,3).

Ovdje prvi put susrećemo izraz *qadoš* primijenjen na Boga, dok će kasnije povijesni Izaija Boga 17 puta nazvati *Qadoš Israel* - Svetac Izraelov. Ovdje se to Božje svojstvo u pjesmi anđela ističe tri puta, što ima ulogu superlativa i snažnog naglašavanja: Bog je zaista i veoma svet, sama svetost. Prvotno značenje ovog izraza je "drugačiji, izdvojen" pa onda transcendentan. Bog je svet zato što je drugačiji od ljudi i materijalnog svijeta, što je sama dobrota i vjernost u odnosu na svoja stvorenja. Upravo svjestan Božje transcendentalnosti, Izaija je izrekao strah da će morati umrijeti: "Jao meni, propadoh, jer čovjek sam nečistih usana, u narodu nečistih usana prebivam, a oči mi vidješe Kralja, Boga nad Vojskama!" (6,5). Jedan od anđela uzima sa žrtvenika užareni ugljen, dotiče njime prorokove usne i proglašava ga čistim. Sada prorok nastavlja promatrati sjednicu nebeskog dvora i razumije pitanje Božjih savjetnika: "Koga da pošaljem? Tko će nam ići?" (r.8a). Ovaj "nam" je plural starinskih monarha koji su u dokumentima sebe oslovljavali s "mi" pa prorok zamišlja Boga u veličanstvenom sjaju nekog monarha, okruženog savjetnicima. On odmah odgovara: "*Hineni šelaheni* - evo mene, pošalji mene!" Zatim Izaija dobiva nalog da propovijeda "tom narodu" (*am hazzeh*) čiji gradovi imaju opustjeti a zemlja postati pustoš. To je najava sužanjstva pripadnicima deset sjevernih plemena kojima će dvadesetak godina nakon ovog prorokova doživljaja asirski kralj Sargon II. dokinuti državnu samostalnost te

⁴ Prijevod preuzimam iz Jeruzalemske biblije, Zagreb, Kršćanska sadašnjost 1994. Ovaj prvi prijevod s hebrejskog svih knjiga Zakona, Proroka, Spisa (=Stari zavjet za kršćane) koje su sačuvane na izvornom jeziku izašao je prvi put godine 1968. i od tada je više puta ponovno tiskan. Sveti tetragram JHWH, koji sadrži izvorne konsonante Božjeg imena na hebrejskom, a masoreti ga vokalizirali samoglasnicima naziva Adonaj, popravljam sa "Bog", vodeći računa da današnji religiozni Židovi iz poštovanja ne vole izgovarati Božje ime na izvornom jeziku.

velik dio žitelja odvesti u Asiriju. Pripadnici Jude ili južnog kraljevstva bit će ugroženi invazijama moćnih susjeda sa sjevera (Asirija) i s juga (Egipat). *Am hazzeh* (=taj narod) je naziv prijekora, koji je oprečan izrazu *ammi* (=moj narod), u smislu saveznički narod Božji. Viđenje se ipak završava najavom opstanka *zera godeš* (=svetog sjemena), onih preko kojih će narod preživjeti i obnoviti se. Ovaj dio r.13 pokazuje znakove kasnijih umetaka i moguće je na više načina razumjeti masoretski tekst, ali tema o ostatku (*sarid šear*) više se puta spominje u propovijedima jeruzalemskog Izaije (1,9; 4,2; 7,3; 10,20-22; 11,16).

U jednoj kasnijoj propovijedi, očito kad su mu slušatelji osporavali da govori u ime Božje, Izaija se požalio da se nije mogao oduprijeti pozivu:

Jer, ovako mi reče Bog,
kad me *rukou* *uhvatio*
i opomenuo da ne idem putem
kojim narod ovaj ide:
"Ne zovite urotom
sve što narod ovaj urotom zove;
ne bojte se čega se on boji i nemajte straha.
Bog nad Vojskama -
on jedini nek' vam svet bude;
jedino se njega bojte,
strah od njega nek vas prožme" (8,11-13).

Ovaj odlomak dio je "Izajinih memoara" koji se protežu od 6,1 do 9,6. U njima je iznesen Izajin nastup pred kraljem Ahazom u vrijeme kad se kralj deset sjevernih plemena udružio sa sirske vladarom godine 735.-732. u pokušaju da u Jeruzalemu skinu davidovskoga kralja te postave drugoga koji će im se pridružiti u protuasirskoj koaliciji. Izaija je molio kralja da ne šalje izaslanstvo u Asiriju jer je po Božjem nadahnuću vidio da to može biti prilika za vazalsko podvrgavanje Judeje tom najmoćnijem carstvu onog vremena. Kralj nije prihvatio savjet proroka i poslao je poruku Tiglet-Peleseru da dođe pokoriti svoje pobunjene vazale izraelskog kralja Pekaha i aramejskog kralja Resina (2 Kor 16,5-9). Ovdje prorok govori grupi učenika: Bog mu je *ojačao* (= TM *hazaqah*) ruku kad ga je pozvao u proročku službu te ga pripremio na osporavanje njegova proročkog djelovanja. Žitelji Jeruzalema podržavali su Ahazovu politiku oslanjanja na Asiriju a Izaiju smatrali pogubnim sugrađaninom koji ne vidi opasnost od sirskeofraimske urote protiv davidovske dinastije. Dapače, Izaija i njegovi suradnici smatrani su urotnicima zato što ne podržavaju državnu politiku. Sebe i učenike prorok hrabri da nije urota ono što kralj i građani smatraju urotom te da se trebaju bojati jedino Boga koji je Svetac Izraelov. U nastavku prorok poručuje da će Bog postati "kamen spoticanja i stijena posrtanja za obje kuće Izraelove"(r. 14) zato što odbacuju njegovu zaštitu a utječu se samo snazi oružja i ljudske politike.

Iz povijesti je poznato da je asirska vojska zaista došla, dio sjeverne Galileje pretvorila u asirsku pokrajinu a samarijskom i jeruzalemskom kralju nametnula vazalske obveze.

Današnjim vjernicima svih narodnosti i konfesija Izaija je zanimljiv kao prorok istinske religioznosti i pravde. U 1,10-20 stoji njegova propovijed protiv vjerskog licemjerja u kojoj bitno povezuje unutarnju religioznost i socijalnu pravdu u državi koju sačinjavaju isključivo građani vjernici. Bog preko proroka poručuje ondašnjim Jeruzalemcima da ne prima njihovih žrtava zato što "ne podnosi zborovanja i opačine" (r.13). Zatim nastavlja:

Uklonite mi s očiju djela opaka,
prestanite zlo činiti!
Ugnjetenom pritecite u pomoć,
siroti pomozite do pravde,
za udovu se zauzmite! (1,16-17).

Egzegeti smatraju da je ovo mogla biti prva Izaijina propovijed u kojoj je na crti svojih prethodnika Amosa i Hošee osudio kulturni formalizam, obavljanje religijskih obreda i obdržavanje blagdana bez održavanja moralnih zapovijedi jahvističkog monoteizma. Cijela propovijed je pjesma koju bibličari smatraju remek-djelom Izaijina teološkog i književnog djela. Po Božjoj uputi, prorok se ne zaustavlja samo na osudi zlorabara nego zove na socijalno pomirenje, uspostavu pravde i zbiljsku religioznost.

U 1,21-28 je pjesnički plač proroka nad Jeruzalemom kao glavnim gradom države koji je nekoć bio "pun pravičnosti" a sada u njemu "stoluju ubojice" i zato mu Bog sprema kaznu očišćenja:

Kad te na ruku pružim,
da lužinom tvoju trosku očistim,
da iz tebe uklonim olovo!
Da ti opet postavim suce kao negda,
savjetnike kao u početku,
pa da te zovu Gradom pravednim,
Tvrđom vjernosti.
Sud pravednosni otkupit će Sion,
a pravda obraćenike njegove (1,25-27).

Ovdje imamo povezivanje pravde u državi s istinskim obdržavanjem savezničkih obveza u odnosu na Boga: ne mogu vjernici glumiti odanost Bogu a u svojim društvenim odnosima kršiti osnovne zahtjeve pravde. Bog koji pripušta kaznu ne uživa u kažnjavanju nego od vjernika traži da iz nevolja koje trpe prihvate potrebu obraćenja te savezničke vjernosti Bogu i pripadnicima vlastita naroda.

U 5,1-7 stoji alegorijska pjesma o domu Izraelovu kao vinogradu Božjem. Bog je svoj vinograd zasadio na brežuljku rodnom, ali on ne rađa groždem nego vinjagom: "Nadao se pravdi, a eto nepravde, nadao

se pravičnosti, eto vapaja" (5,7). Hebrejski izrazi *mišpat* (=pravedan sud, pravičnost) i *cedaḡah* (=ispravan, saveznički odnos s Bogom i s ljudima) ključni su religiozni i društveni pojmovi u propovijedanju ovoga i drugih proroka.

Prorok poručuje moćnicima u Jeruzalemu da vidi kako "za mito brane krivca, a pravedniku uskraćuju pravdu" (5,23). Te riječi stoje u prijetnjama koje su razvijene pomoću sedam usklika "jao" (TM: *hoy*). Prorok se mogao inspirirati pjesmama narikača koje su obavljale ceremonijalno plakanje nad mrtvima. Prijetnja podmitljivim sucima stoji u sedmome "jao". Tlačiteljima prorok najavljuje sužanjstvo:

Ja o onima koji izdaju odredbe nepravedne
koji ispisuju propise tlačiteljske;
koji uskraćuju pravdu ubogima
i otimaju pravo sirotinji mog naroda,
da oplijene udovice,
da opljačkaju sirote!
Što ćete činiti u dan kazne
kad izdaleka propast dođe?
Kome ćete se za pomoć uteći,
gdje ostaviti blago svoje
da se ne morate među roblje pognuti,
pasti među poklanima (10,1-4).

Ovo je nova kritika socijalne nepravde u Judeji Izaijina vremena. Iz okolnosti da je imao otvoren pristup kralju možemo pretpostaviti da je Izaija pripadao višim društvenim slojevima u Jeruzalemu svoga vremena. Ovdje se ipak identificira sa siromasima koje zove svojim narodom. Razočaran slabom vladavinom Ahaza (736.-716.) te kasnije Eze-kije (716.-687.) Izaija je prorekao dolazak idealnog vladara koji će slomiti jaram stranaca nad Izraelom, donijeti mir te utvrditi pravo i pravednost (9,1-7). Jedna od vrlina te "mladice iz panja Jišajeva" jest da će "po pravdi suditi ubogima i sud prav izricati bijednima na zemlji... On će pravdom opasati bedra a vjernošću bokove" (11,1-9; usp. i 32,1-8). Židovski egzegeti s pravom ističu da nijedan povijesni vladar nije dostigao ta željena svojstva, ali je to ideal u koji je Izaija čvrsto vjerovao.

Poglavlja 28-33 sadrže najvećim dijelom Izaijine nastupe za Eze-kijine krize godine 705. do 701., kad je kralj želio sklopiti savez s Egiptom u pokušaju odupiranja asirskom vrhovništvu pod Sargonom II. (721.-705.) i Sanheribom (704.-681.). Prorok se protivio takvom savezu predviđajući da će Asirci time još više biti razjareni protiv male državnice Judeje. Poglavlje 32 donosi pjesmu o budućem spasenju koja vjerojatno potječe iz kasnijeg vremena, ali je sasvim na crti Izaijine teologije:

Tad će pustinja postat voćnjak,
a voćnjak se u šumu pretvorit.

U pustinji će se nastaniti pravo,
i pravda prebivati u voćnjaku.
Mir će biti djelo pravde,
a plod pravednosti - trajan pokoj i uzdanje (32,15-17).

Ovim se hoće reći da će spasenje što ga Bog sprema svome narodu dovesti do divnih promjena u prirodi i ljudskoj zajednici. Pravda (*cedaqaḥ*) ovdje je savezničko svojstvo Božje u odnosu na ljude, ali i potreba ljudi kao društvenih bića. Oni koji su iskusili tiranski mir i pokoj sužanja ovdje izriču s prorokom vjeru u pravedni mir koji je svima potreban i od Boga naređen: "Mir će biti djelo pravde!" Ovu objavljenu izreku Izaijine knjige često navode kršćanski teolozi i crkveno učiteljstvo kad raspravljaju o potrebi mira u današnjem svijetu.

Jeruzalemski Izaija bio je religiozni Židov i prorok, poslan od Boga ponajprije svojim sunarodnjacima. On međutim u svojim propovijedima zamjećuje i pripadnike drugih naroda. Osim što najavljuje Božji sud porobljivačima svoga naroda, on predviđa da će pripadnici poganskih naroda obustaviti agresivnost prema savezničkom narodu Božjem (11,10-16). Poziva sunarodnjake da prihvate izbjeglice iz moapskih sela koji su bježali pred najezdom Sargonove vojske godine 716. i 715.:

Kao razbjegle ptice,
kao raspršeno gnijezdo
bit će kćeri moapske na arnonskim gazovima.
Daj nam savjet, stvori odluku!
Sred podneva sjenu svoju kao noć razastri.
Sakrij izagnane, ne izdaj bjegunca.
Daj da kod tebe borave prognanici moapski.
Budi im okriljem pred pustošnikom (16,2-4).

Ovi stihovi mogli bi se razumjeti kao molba bjegunaca da ih prime žitelji Jeruzalema kao grada Davidova čija je baka Ruta bila Moapka. Ipak je vjerojatnije iz neposrednog konteksta da sâm prorok traži od svojih sugrađana vjerničku samilost prema protjeranim pripadnicima susjednoga, poganskog naroda. Ovakvi dolasci ugroženih stranaca u Davidov grad mogli su proroka nadahnuti da ispjeva pjesmu o prihvaćanju jahvističkog monoteizma od strane poganskih naroda (2,1-5) u kojoj kaže da će se na Sion "stjecati svi narodi (*kol haggioim*), nagrnut će mnoga plemena" (r. 2-3). Tada će Bog biti "sudac narodima" i oni će "mačeve prekovati u plugove, a koplja u srpove" (r.4).

Zaključimo ovaj pregled propovijedanja povijesnog Izaije glavnim točkama njegove teologije, kako je vidi Theodor Freedman u svom članku o Izaiji:⁵

1. Izaija naglašava Božju svetost u biblijskom smislu riječi;

⁵ Th. Freedman, *Isaiah*, Encyclopedia Judaica IX, str. 48.

2. on odbacuje ljudske planove i mudrovanja pri gledanju na sudbinu Izraela te zove na isključivo oslanjanje (*reliance*) na Boga;

3. Jeruzalem je grad Božji i buduće mjesto u kojem će poganski narodi uvidjeti i prihvatiti spasenje koje Bog nudi;

4. najava mesijanskog kralja u vrijeme kojega će zavladati konačna pravda i mir;

5. nakon katastrofa, koje narod proživljava i koje mu još predstoje, preživjet će Ostatak od kojega će se narod obnoviti;

6. Bog ne prihvaća žrtve i obrede ako vjernici ne usklađuju svoj moralni život s njegovim zapovijedima.

TAJNOVITI TJEŠITELJ SUŽANJA U BABILONJI I NAVJESTITELJ NOVOG IZLASKA (OKO 550.-540.)

Jedna od uobičajenih definicija proroka sa zvanjem (za razliku od kulturnih službenika u svetištima i na kraljevskom dvoru) je da su oni savjest naroda. Osjećaju se pozvanima i poslanima da vladare i ostale sugrađane zovu na obraćenje, da im spočitavaju socijalne nepravde i grijeh. To u punom smislu vrijedi za Izaiju, sina Amosova, u vrijeme Ahaza i Ezekije u Jeruzalemu VIII. st. pr. Kr. Međutim, građa poglavlja 40. do 55. odražava promijenjenu povijesnu situaciju. U njoj se u 44,28 i 45,1 spominje Kir, po kojemu preko proroka Bog govori "Pastiru moj" te najavljuje da će on omogućiti ponovnu gradnju Jeruzalema i hrama. Kir je, štoviše, nazvan Božjim pomazanikom (*Mašiah*) zato što Bog preko njegove vojne i političke moći "raspasuje bokove kraljevima", lomi željezne privornice te ga zbog svoga sluge Izraela štiti u njegovu političkom djelovanju: "Iako me ne poznaš, naoružah te: nek se znade od istoka da zapada da izvan mene sve je ništavilo" (45,6). Iz ovih formulacija izlazi da je Kir poganski vladar koji Izraelcima u sužanjstvu sprema dopuštenje da se vrate u zemlju djedova te ponovno sagrađe svoj glavni grad i hram kao središte monoteističke religije. Iz povijesti znamo da je Kir bio perzijski kralj (559.-529.) koji se godine 555. oslobodio podložnosti medijskom suverenu i zaprijetio susjednim carstvima a god 539. srušio Babilonsko Carstvo i ubrzo dopustio deportiranim Izraelcima da sele u svoju domovinu. Vjernički gledano, Bog je mogao Izaiji 200 godina unaprijed objaviti ime budućeg vladara koji će Izraelce osloboditi od sužanjstva u tuđoj zemlji. Međutim povijesne prilike koje pretpostavlja građa poglavlja 40-55 u ovoj knjizi nisu one iz Jeruzalema između godine 740. i 700. pr. Kr. Poglavlja 40-43 sadrže proročko tješjenje izraelskih sužanja u Babiloniji, poglavlja 44-48 su himni Bogu Stvoritelju koji može i hoće svoj narod izvesti na slobodu, poglavlja 45-55 poetski govore o novom Jeruzalemu koji je više od geografskog središta monoteističkih vjernika.

Propovjednika građe koja sačinjava ova poglavlja židovski i kršćanski bibličari zovu danas Deuteroizajjom a ja bih ga radije nazvao tajnovitim tješiteljem sužanja i navjestiteljem novog izlaska. Tajnovitim

zato što nam nije ostavio ni svoje ime. Tajnovitim i zato što je on mogao biti Sluga Božji čija je proročka djelatnost okončana nasilnom smrću. On je mogao početi proročko djelovanje oko godine 550. kad je Kir već bio osvojio Malu Aziju i pronicljivi Božji čovjek mogao naslutiti da će se Bog poslužiti Kirom u obaranju Babilonskog Carstva i oslobađanju deportiranih Izraelaca. Ovaj dio Izaijine knjige danas nazivamo Knjigom utjehe zbog snažnog početka poglavlja 40: "*Nahamu nahamu ammi omer Elohem* - Tješite, tješite moj narod, govori Bog vaši!" (40,1). U hebrejskom izvorniku *omer* je particip prezenta, što znači da je ovaj prorok duže vrijeme slušao unutarne Božje poticaje na proročku službu tješnja. Ti unutarnji poticaji najavljaljivali su oslobođenje te odredbu da isti oni koji su kroz sirsku pustinju Izraelce odveli u sužanjstvo sada kroz pustinju prirede put za povratak sužanja. Nakon što je neko vrijeme glas pozivao u množini "tješite", počeo je nalagati u jednini: "*Qera* - Viči!" (r. 6). Prorok se pokušao izvući:

Odgovorih. "Što da vičem?"

- "Svako je tijelo ko trava,

ko cvijet poljski sva mu dražest.

Sahne trava, vene cvijet,

kad dah Božji preko njih prođe.

Doista, narod je trava.

Sahne trava, vene cvijet,

ali riječ Boga našega ostaje dovijeka" (40,6-8).

Božanski glasnik proglašava zemaljske velikane običnim *basar*, krhkim ljudskim tijelom koje je poput trave. Ono što izgleda nepromijenjeno i nepobjedivo u Božjem planu je prolazni dašak. Prorok treba naviještati Božji plan o izbavljenju iz ropstva. Bog se u nastavku predstavlja kao pastir koji iz tuđe zemlje nosi "naplatu svoju" (r.10) te na dugu pješačkom putu "u ruke uzima jaganjce, nosi ih u svome naručju". Onima koji su najnemoćniji posvećuje veću pažnju.

Ovaj prorok slušao je često ogorčene sunarodnjake kako spočitavaju Bogu da ih je zaboravio ili ih ne može izbaviti. Zato im dovikuje:

Zašto kažeš, Jakove,

i ti, Izraele, govoriš:

"Moj put sakriven je Gospodinu,

Bogu mom izmiče moja pravica?"

Zar ne znaš? Zar nisi čuo?

Gospodin je Bog vječni,

krajeva zemaljskih stvoritelj.

On se ne umara, ne sustaje,

i um je njegov neizmjerljiv.

Umornome snagu vraća,

jača nemoćnoga.

Mladići se more i malakšu,

iznemogli, momci posrću.
Al onima koji se u Boga uzdaju
snaga se obnavlja,
krila im rastu ko orlovima,
trče i ne sustaju, hode i ne more se (40,27-31).

Ovaj prorok često oslovljava svoje slušatelje kao zbornog Izraela ili Jakova (41,8.14 ["Ne boj se, Jakove, crviću, Izraele, ličinkoj]; 43,1.22.28; 44,1 ["Jakove, slugo moj - *abdi* - Izraele, kog sam izabrao"]; 48,12). Time pokazuje uraslost svih pripadnika u zajednicu savezničkog naroda Božjeg te ih podsjeća da Božja ljubav i briga za njegov narod nije prestala. Uzima za primjer mladiće koji su najizdržljiviji dio naroda u vojnim pothvatima i putovanjima. I ti izdržljivi pješaci znaju malaksati, a onima koji se u Boga uzdaju mladost se obnavlja poput orlovskih krila.

Ovaj prorok podsjeća na Božje samoočitovanje Mojsiju u Sinajskoj pustinji te iz toga razvija novu teologiju o njegovoj stvarateljskoj i osloboditeljskoj moći:

Čuj me, Jakove,
Izraele koga sam pozvao:
Ja jesam (ani hu), ja sam prvi,
ja sam i posljednji.
Ruka moja zemlju utemelji,
desnica mi razape nebesa.
Pozovem ih samo i odmah dolaze.
Saberite se svi i čujte:
tko je od njih to prorekao?
"Onaj koga Bog ljubi ispunit će volju moju
nad Babilonom i nad potomstvom kaldejskim (48,12-14).

Bog podsjeća vjernike da on jest tu, da nije samo daleki i davni Stvoritelj nego i uvijek prisutni Izbavitelj koji se brine za svoj narod. "Onaj koga Bog ljubi je Kir koji stoji pred osvajanjem Babilona i time će ispuniti Božju volju o oslobođenju njegova naroda."

Poglavlje 54 sadrži pjesmu o Sionu koji je majka (r.1-3), supruga (4-6), voljena (7-10), grad (11-17). Prorok uživiljeno gleda u duhu obnovljeni Jeruzalem u koji doseljavaju povratnici. *Jerušalaim* u hebrejskome je ženskog roda pa metafora zvuči ljepše nego u hrvatskom! Zove ga da raširi svoj domaćinski šator za sinove i kćeri o kojima je mislio kako su zauvijek izgubljeni. Zatim dodaje:

O nevoljnice, vihorom vitlana, neutješna,
gle, postavit ću na smaragd tvoje kamenje
i na safir tvoje temelje.
Od rubina dići ću ti kruništa,
vrata tvoja od prozirca,

ograde ti od dragulja.
Svi će ti sinovi Božji biti učenici,
i velika će biti sreća djece tvoje.
Na pravdi ćeš biti zasnovana.
Odbaci tjeskobu, nemaš se čega bojati,
odbaci strah jer ti se neće primaći.
Ako li te napadnu, neće doći od mene;
tko se na te digne, zbog tebe će pasti (54,11-15).

Slikama iz ondašnje orijentalne kulture sveti pjesnik prikazuje obnovljeno središte naroda Božjega. Najavljuje eshatonsko vrijeme kad neće biti ni unutarnjih pobuna ni vanjskih nasrtaja. Vjernici će biti poslušni Božji učenici, a vanjski protivnici neće moći naškoditi Božjem gradu. U ovoj slici obnovljenog Jeruzalema naslućuje se i nebeski Božji grad.

I ovaj prorok ima sluha za siromahe. Poziva ih na radosnu gozbu Božje riječi koja jedina taži životnu žeđ i glad:

O svi vi koji ste žedni, dođite na vodu;
ako novaca i nemate, dođite.
Bez novaca i bez naplate
kupite vina i mlijeka!
Zašto da trošite novac na ono što kruh nije
i nadnicu svoju na ono što ne siti?
Mene poslušajte i dobro ćete jesti
i sočna ćete uživati jela.
Priklonite uho i k meni dođite,
poslušajte, i duša će vam živjeti.
Sklopit ću s vama Savez vječan (*berith olam*),
Savez milosti Davidu obećanih.
Evo, učinih te svjedokom pucima,
knezom i zapovjednikom narodima.
Evo, pozvat ćeš narod (*goi*) koji ne poznaješ
i narod koji te ne zna dohrlit će k tebi
radi Gospodina Boga tvojega,
i Sveca Izraelova, jer on te proslavio (55,1-5).

On je i ranije budio kod svojih sunarodnjaka žeđ za Bogom (47,17; 51,21 [nespretan hrvatski prijevod "Zato čuj ovo, bijedniče", jer u TM stoji *aniah*, što je pridjev ženskog roda od *ani*=siromašan, nevoljan, jadan, ž. r. zato što je "Jeruzalem" ž. roda]). Pri kraju svoga proročkog poslanja, na crti nadahnutih mudraca (Izr 9,1-5; Sir 24,18-20) on govori o spasenju kojemu su simboli voda, vino i mlijeko. Tko je žedan duhovnih vrijednosti, treba ih tražiti kod Boga koji duhovno gladnima i žednima nudi zbiljsku hranu. Božje spasotvorno djelovanje u obnovljenom Izraelu bit će tako privlačno da će pripadnici poganskih naroda poželjeti udjela na njemu i stoga će dolaziti u

obnovljeni Jeruzalem. Ovdje je ljubav Božja prema savezničkom narodu Božjem prikazana simbolom gozbe koju Bog sprema i besplatno nudi svima u Izraelu i drugim narodima.

U "Knjizi utjehe" postoje četiri pjesme o Sluzi Božjem, od kojih prva govori o Sluginu pozivu (42,1-9), druga o teškoćama u njegovu proročkom djelovanju (49,1-6), treća o zlostavljanju Sluge (50,4-11), četvrta o njegovoj nasilnoj smrti (52,13-53,12). Nekoliko stihova iz druge pjesme daje naslutiti da je taj Sluga čas pojedinac, a čas cijeli Izrael:

Čujte me, otoci,
slušajte pomno, narodi (*leumin*) daleki!
Bog me pozvao od krila materina...
Od usta mojih britak mač je načinio...
Rekao mi: "Ti si Sluga moj, Izraele,
u kom ću se proslaviti!"
A ja rekoh: "Zaludu sam se mučio,
nizašto naprezao snagu" ...
A sad govori Bog,
koji me od utrobe Slugom svojim načini,
da mu vratim natrag Jakova,
da se sabere Izrael...
I reče mi (Bog):
"Premalo je da mi budeš Sluga,
da podigneš plemena Jakovljeva
i vratiš Ostatak Izraelov,
nego ću te postaviti za svjetlost narodima (*goim*),
da spas moj do nakraj zemlje doneseš (49, 1.2.3-4.6).

Sluga vjeruje da ga je Bog od ranog djetinjstva, sa svim sposobnostima i sklonostima spremao za službu proroka. Osjeća se poslanim ne samo svojim sunarodnjacima nego i pripadnicima drugih naroda koji su u r. 1 nazvani *leumin* (množina od imenice leom=obitelj, pleme, etnička zajednica) a u r. 6 *goim* što je uobičajeni biblijski naziv za narode koji nemaju monoteističke objave. U r. 3 cijeli Izrael je nazvan Slugom: "*Abdi attah Israel!*", a u r. 6 Sluga je pojedinac koji uz proročku zadaću okupljanja Jakovljevih plemena ima biti i svjetlost stranim narodima što nemaju monoteističke objave. Ovo poistovjećivanje zajednice s pojedincem kao prorokom pokazuje uvjerenje prenositelja ovoga teksta da su proroci glas zajednice, najplemenitiji sinovi svoga naroda. Ostale tri pjesme prikazuju Slugu ponajprije kao pojedinca. Znanstvenici - židovski i kršćanski - puno raspravljaju o identitetu ovog Sluge te o porijeklu građe o njemu u Izajijinoj knjizi. Katolički bibličar Carroll Stuhlmueller iz SAD misli da je to mogao biti prorok iz babilonskog sužanjstva koji je s prvim povratnicima godine 538. došao u Jeruzalem, ali kako se vratio veoma maleni broj depor-

tiranih Židova, a obnova tekla vrlo mučno, mogli su proroka usmrtniti.⁶ Netko od njegovih učenika kasnije je, uvidjevši vrijednost prorokova mučeništva, o tome sročio pjesmu te je dodao uz tri autobiografske. Egzegeti se slažu da u hebrejskom tekstu kakav je do nas došao postoji podloga za mišljenje da je Sluga pojedinac i zajednica naroda Božjega. Židovski egzeget E. E. Halevy kaže: "Pomanjkanje distinkcije u hebrejskoj misli između partikularnog ili pojedinca - prorok - i općenitog ili mnogih - narod - bilo je povod za nastanak proročanstva koja imaju 'pojedinačni' i 'zborni' stil, tj. prorok Deuteroizaija smatrao se, poput njegovih prethodnika Hošee, Izaije, Jeremije i Ezekielja, simbolom te 'uzorkom' ili modelom naroda. Njegov osobni život bio je protkan životom naroda, privatno područje miješalo se s javnim, a događaje svoga osobnog života tumačio je kao alegorije za narod. Postojao je i obrnuti proces, tj. slika Sluge Gospodnjeg odnosi se na ovog proroka i na narod. Katkad prevladava individualni tip prikaza, a katkad se ističe zborni stil u smislu da se odnosi također na Jakova i Izrael. Na isti način kako su prethodni proroci protumačili svoj privatni i obiteljski život kao znak i model narodu, tako su biografski detalji ovog protkani opisom Sluge."⁷ Rabin A. Zaoui u poglavlju o hebrejskom gledanju na proroke u knjizi o ekumenskom čitanju Biblije ističe kako su proroci kao duhovni reformatori te pokretači moralne i duhovne obnove često bili pod udarom političkih i vjerskih vlasti u svom narodu.

Za hebrejsko vrednovanje četvrte pjesme, o Sluzi koji umire nasilnom smrću, upućuje na posredničku molitvu Abrahama koji želi spasiti grešne žitelje Sodome i Gomore (Post 18, 23-32). Pravednik (*cadik*) može posredovati za skupinu ili za cijeli narod, kao što se i narod može poistovjetiti sa svojim pravednicima i mučenicima. U tom smislu na svakoga od šest milijuna žrtava holokausta mogao bi se primijeniti stih iz četvrte pjesme o Sluzi: "Zlostavljahu ga, a on puštaše, i nije otvorio usta svojih. K'o jagnje na klanje odvedoše ga, k'o ovca nijema pred onima što je strižu, nije otvorio usta svojih" (Iz 53,7).⁸

PROROK POSLIJESUŽANJSKE OBNOVE I NAVJESTITELJ SVEOPĆEG SPASENJA (OKO 530.-510.)

Pri analizi povijesnih prilika u kojima su izrečene propovijedi koje su sačuvane u posljednjih jedanaest poglavlja Izajijine knjige stručnjaci iščitavaju stanoviti umor povratnika iz babilonskog sužanjstva koji su malobrojni te s mukom obnavljaju Jeruzalem i grade hram.

Prorok više ne najavljuje oslobođenje koje predstoji nego pjeva novom Jeruzalemu, u kojem i stranci prepoznaju prisutnost Boga te mu se dolaze pokloniti. Spominje se izričito "Božji dom molitve na

⁶ Usp. C. Stuhlmüller, nav. čl., str. 330 i 341.

⁷ E. E. Halevy, *Deutero-Isaiah*, Encyclopedia Judaica IX, str. 66.

⁸ Usp. A. Zaoui, *I libri profetici- Introduzione ebraica*, str. 448, 451-452.

njegovoj svetoj gori" (56,7), "Božje svetište" (60,13), "gradnja Božjeg prebivališta" (66,1), "buka iz grada, glas iz hrama" (66,6), braća povratnika, Izraelci dijaspore koje će stranci dopratiti "na svetu goru u Božji grad Jeruzalem" te prikazati darove "kao što sinovi Izraelovi prinose prinos u čistim posudama u domu Božjem" (66,20). Ovo daje naslutiti da je sagrađen drugi hram za koji iz Ezr 3,8; 5,16; 6,15 te Hag 1,14; 2,10-15 i Zah 4,9 znamo da je građen od druge do šeste godine Darijeva kraljevanja (520. do 515. pr. Kr.). Prorok je, istina, mogao govoriti o nekom zamišljenom idealnom hramu, ali je povijesnim slušateljima bilo razumljivije što hoće reći, ako je hram već bio sagrađen.

I u ovom dijelu Izaijine knjige susrećemo ispovijest o proročkom pozivu (61,1-3). *Targum* ovdje na početku dodaje: "Ovo govori prorok", što potvrđuje uvjerenje sastavljača da se zaista radi o ispovijesti jednog proroka, makar on i ne bio autor većinskog dijela građe u ovom dijelu Izaijine knjige:

Duh Gospodina Boga na meni je,
jer me pomaza,
posla me da radosnu vijest donesem ubogima,
da iscijelim srca slomljena;
da zarobljenima navijestim slobodu
i oslobođenje sužnjevima;
da navijestim godinu milosti Božje
i dan odmazde Boga našega;
da razveselim ožalošćene na Sionu
i da im dadem vijenac mjesto pepela,
ulje radosti mjesto ruha žalosti,
pjesmu zahvalnicu mjesto duha očajna.
I zvat će ih Hrastovima pravde,
Nasadom Božjim - na slavu njegovu (61,1-3).

Svoj poziv ovaj prorok opravdava kao duhovno pomazanje po uzoru na velike svećenike i kraljeve iz davidovske loze koji su prilikom uvođenja u službu bili pomazivani u obredu instalacije (Izl 29,7; 1 Sam 9,16 i dr.). To znači da se osjeća doživotno postavljenim u proročko služenje zajednici povratnika. Bog ga šalje "*lebasser anawim* - donositi radosnu vijest siromasima". Hebrejski glagol *basar* Septuagintini prevodioci preveli su s *euangelizesthai* što je u ono vrijeme značilo razglašavati dobru vijest koja se tiče svih građana, a kod Deuteriozaije tim hebrejskim glagolom predstavljen je navjestitelj mira i spasenja koji govori: "Bog tvoj kraljuje!" (Iz 52,7). Ovaj se prorok osjeća poslanim ponajprije siromasima i povratnicima iz sužanjstva. Oni su "ožalošćeni na Sionu" koji u ovom času nose žalobnu odjeću povratnika, ali im prorok obećaje da će postati kao nasad Božji i poziva ih na vjerničku radost unatoč teškim prilikama. Isus je u nazaretskoj sinagogi svojim sugrađanima objasnio početak svojega

proročkog djelovanja posluživši se ispoviješću ovog proroka o njegovu pozivu (usp. Lk 4,16-19).

U propovijedima ovog proroka nalazi se i ona o Jeruzalemu u koji se zgrću povratnici sa svih strana, a stranci mu obnavljaju zidine. Počinje pozivom "Qumi ori - ustani, zasini." Ovi hebrejski oblici su imperativi prezenta drugog lica za ženski rod pa je iz toga jasno da se misli na *Jerušalaim* koji je u hebrejskom ženskog roda:

Ustani, zasini, jer svjetlost tvoja dolazi,
nad tobom blista Slava Božja.
A zemlju, evo, tmina pokriva
i mrklina narode!...
K tvojoj svjetlosti koračaju narodi,
i kraljevi k istoku tvoga sjaja.
Podigni oči, obazri se:
svi se sabiru, k tebi dolaze.
Sinovi tvoji dolaze izdaleka,
kćeri ti nose u naručju...
Zidine će tvoje obnoviti stranci
i kraljevi njihovi služiti će ti.
U svojoj srdžbi ja sam te udario,
al' u svojoj naklonosti opet ti se smilovah...
K tebi će, sagnuti, dolaziti sinovi tvojih tlačitelja,
pred noge ti padat koji te prezirahu.
Nazivat će te Gradom Božjim,
Sionom Sveca Izraelova...
Za glavara tvoga postaviti ću Mir,
Pravdu za vladara.
Više se neće slušati o nasilju u tvojoj zemlji
Ni o pustošenju i razaranju na tvome području
(60,1.3-410.14.17.-18).

U nastavku se kaže da će Bog biti svjetlo i sjaj svetoga grada, da će svi u Božjem narodu biti pravednici (*cadiqim* - r. 21), da će od najmanjega postati tisuća, od neznatnoga moćan narod. Ovaj grad nadilazi crte svakog zemaljskog prebivališta vjernika, ali se temelji na zemaljskom i povijesnom Jeruzalemu. Stranci u njega dolaze rado, jer su osvjedočeni da u njemu i po njemu Bog djeluje. Najava trajnog mira i pravde kao vrhunskih vrijednosti koje će poštivati svi žitelji Božjeg grada prelazi u apokaliptičku viziju budućnosti. Ovim prorok izriče uvjerenje da je pravedni mir moguć, da je on od Boga zadan, ali da će u konačnici biti Božji dar malim i velikim narodima.

Spominjali smo uobičajenu definiciju proroka u izraelskom narodu: ti muševci i žene vjere (židovska tradicija zna za 48 proroka i 7 proročica) savjest su svoga naroda. To bi se moglo primijeniti na povijesnog Izaiju koji je duboko proživljavao tri političke krize u svom

narodu: sirsko-efraimski rat godine 734.-732., pad Samarije godine 721. te asirsko pustošenje Judeje i opsadu Jeruzalema godine 705. do 701. Na anonimnog proroka babilonskog sužanjstva ne bi se mogla primijeniti definicija "savjest naroda". On je tješitelj obeshrabrenih sunarodnjaka kojima je govorio da ih Bog nije zaboravio, da može i hoće pomoći te da će uskoro nastupiti velike političke promjene koje će omogućiti povratak u zemlju otaca. Prorok obnove poslije sužanjstva također je bio tješitelj, ali i vizionar Božje univerzalnosti koja iz središta jahvističkog monoteizma postaje privlačna pripadnicima drugih naroda. Izaijina knjiga spada u književne i teološke bisere židovstva i kršćanstva. Ona je od starozavjetnih spisa najviše citirana u kršćanskim svetim knjigama. Novi židovski filozof i teolog Abraham Joshua Heschel (1907.-1972.), koji je djelovao u SAD, s pravom ističe da je Izaija kulturno i duhovno blago čovječanstva te da bi trebao biti obrađivan u povijesti filozofije. Tri Božja čovjeka čije propovijedi su sačuvane u Izaijinoj knjizi bili su ponajprije ljudi duboke osobne vjere kakva je bila svojstvena i drugim Izraelovim prorocima. Hans Küng u proučavanju judaizma stavlja fenomen proročke službe u kontekst sličnih pojava u drugim religijama te ističe da su upravo proroci najviše pridonijeli univerzalizmu i privlačnosti židovskog monoteizma za pripadnike drugih naroda. Proroci su pokazali svojim sunarodnjacima da je Bog Izraela stvoritelj neba i zemlje, transcendentalni gospodar svih naroda te da on traži pravdu, istinitost, vjernost, mir i ljubav⁹, a prijeti svojom kaznom svima koji izrabljuju nemoćne, sirote i udovice. Ovu crtu univerzalnosti vjerničke i ljudske u izrazitom obliku pokazuju propovijedi trojice proroka koje sačinjavaju Izaijinu knjigu. U tome je njezina trajna vrijednost - za židovske i kršćanske vjernike, kao i za ostale pripadnike ljudske zajednice.

RELIGIOUS AND CULTURAL MESSAGE OF THE BOOK OF ISAIAH

Summary

This is a conference paper offered to a large audience in the Jewish Community of Zagreb on April 6, 1995. The author presents contemporary Jewish and Christian consensus on the Book of Isaiah as embracing the oracles of three different prophets from about 740 BC to about 520 BC. The historical Isaiah, son of Amoz, performed his ministry in Jerusalem from 740 BC to about 700 BC under Davidic kings Ahaz and Hezekiah. He preached justice and peace for all in the name of God as Israel's Holy One. During last decade of the Babilonian exile (550-540 BC) Deutero-Isaiah was called to console his fellow exiles and to announce a new exodus. Trito-Isaiah was a

⁹ Usp. H. Küng, *Das Judentum*, str. 123.

prophet of returnees who struggled for renewal of their destroyed capital in 538-520 BC. All three of these religious and cultured figures preached God's transcendence, peace with justice for Israel and gentile nations and they emphasized universal touch of Israel's Yahwistic monotheism. Literary form and Jewish background of the four Servant songs in Deutero-Isaiah permit an individual and collective interpretation of this mysterious figure. Rabbi A. Zaoui applies Is 53,7 to Jewish victims of the holocaust in the second world war.